

kin Kekkonen sentään onnistui Kremlin väkeä kovinkaan paljoa suomettamaan, vaikka tätäkin asiaa mieltisin myös näin päin.

Historiapolitiittinen Kekkos-tutkimus pureutuisi menneisyysuhteemme poliittisuuteen 2000-luvun vaihteessa. Siinä olisivat keskeisiä lähteitä niin Juhani Suomen kirjat kuin kaikki muutkin lähihistoriamme esitykset, koko juupas eipäs -kinastelu laidasta laitaa sekä tietysti arrogantti akatemismi, jonka mukaan Kekkos-tutkimus ei ole mistään kotoisin. Myös Rautkallion tuotanto nousee tässä valossa vielä arvoon arvaamattomaan.

Varmuuden vuoksi on kai vielä sanottava, että historiapolitiittisen tutkimuksen kohteena olisivat oman aikamme eri suuntiin kallellaan olevat menneisyyskäsitteet ja niiden taustalla olevat motiivit ja tarkoitukset. Kysymys kuuluu, ketä lyödään, kun Kekkosta lyödään ja missä tarkoituksessa, ja tietysti aivan yhtä lailla, ketä puolustellaan, kun Kekkosta puolustellaan. Ja johonkin väliin pitäisi myös ns. tieteellisen Kekkos-tutkimuksen mahtua, vaikka en usko, että se voi vielä pitkään aikaan vapautua tarkoitushakuisista tai muuten vain jonnekin suuntaan vinoista kysymyksenasetteluista. Mutta miksi sen pitäisikään niistä vapautua? Juuri siinä, että tämä ei ole mahdollista, vaikka kuinka koettaisimme, piileekin Kekkos-tutkimuksen syvin viehätys.

JYRKI PAASKOSKI

Suurmiehet ja Suomen historia

Fil. tri Jyrki Paaskoski esittelee uusinta Suomen hallitsijoita käsittelevää kirjallisuutta ja cd-rom-tuotantoa.¹

■ Suomen Historiallisen Seuran (nyttämmin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle siir-

tyneen) *Kansallisbiografia*-hankkeen Suomen valtionpäämiehiä ja heidän puolisoitaan koskevat elämäkerrat julkaistiin CD-ROM-muodossa Henkilöhistorian päivien yhteydessä Tieteiden talossa Helsingissä syksyllä 1998. Rompussa on kaikkiaan 141 elämäkertaa, joista huomattava osa on tosin vain parin sivun mittaisia katsauksia. Elämäkertoja on visualisoitu yli 400 kuvalla, historiallisilla kartoilla sekä ääni- ja elokuvanäytteillä. Romppua on tähän mennessä arvioitu lähinnä sen teknisten ominaisuuksien, kuvien, karttojen ja äänen perusteella, mutta itse elämäkerroista ei huomiota ole juuri esitetty.

Kansallisbiografian toimituskunnan puheenjohtajana on ollut prof. Matti Klinge ja toimituksesta ovat vastanneet dos. Anneli Mäkelä-Alitalo (Ruotsin aika), dos. Markku Tyynilä (autonomian aika) ja dos. Martti Häikiö (tasavallan aika). Vuonna 1993 aloitetun Kansallisbiografia-hankkeen tavoitteena on kerätä 6 000 pienoiselämäkertaa vuoteen 2000 mennessä. Internet-sivujen ohella hallitsija-romppu on ollut hankkeen päätuote, jolla on esitelty tulevaa Kansallisbiografia-kirjasarjaa. Julkaistuihin elämäkertoihin voi käydä tutustumassa Kansallisbiografian verkkojulkaisussa, joka löytyy osoitteesta www.kansallisbiografia.fi.

SanomaWSOY-konserniin kuuluva Weilin+Göös on lähtenyt kilpasille SHS:n/SKS:n kanssa samoille elämäkertamarkkinoille julkaistessaan professori Päiviö Tommilan johdolla yksiosaisen *Suomen hallitsijat* -teoksen. Se on jatkoa vuosina 1995–97 ilmestyneelle viisiosaiselle *Kansallisgalleriale*, johon sisällytettiin 250 merkittävän suomalaisen elämäkerrat. Idea hallitsija-elämäkerroista lanseerattiin kustantajan julkaistessa viisiosaista *Tasavallan Presidentit* -sarjaansa (1992–94) viime vuosikymmenen puolivälissä. Weilin+Göösin hallitsija-kirjan ulkoisissa puitteissa ei ole säästelyä. Komea nahkaselkäinen sidos, korkealaatuinen silkkipaperi, taidokkaasti valitut kuvat ja WSOY:n nelivärikoneiden upea painojälki houkuttelevat lukijaa tarttumaan kirjaan, joskin noin 600 markan hinta saattaa vaikuttaa ostopäätöksiin. Kirjan toimituskuntaan ovat Tommilan lisäksi kuuluneet dos. Seppo Aalto,

dos. Pertti Luntinen, prof. Jaakko Nousiainen, Kansallisarkiston pääjohtaja Kari Tarkiainen, dos. Allan Tiitta ja kustannusjohtaja Riitta-Liisa Kuosmanen. Suomen hallitsijat -kirjassa on 60 elämäkertaa.

Molempien hankkeiden toimituskunnat ovat pyrkineet hallitsijoiden ja heidän puolisoitensa elämäkertojen kautta tarkastelemaan epookkeja, määrittelemään olennaisimpien historiallisten ilmiöiden kehitysuuntia, piirtämään kuvaa valtiollisen vallan olemuksesta ja pohtimaan hallitsijoiden muuttuvaa kuvaa historiankirjoituksessa. Sekä hallitsija-romppua että -kirjaa on kuitenkin kritisoiu suurmieskultin pönkittämisestä. Ennen kuin väitteeseen voidaan ottaa kantaa on elämäkerrastojen aatehistoriallista taustaa tarkasteltava niiden omista lähtökohdista käsin.

Suurmiehet ja kansakunta

Elämäkerrastotyyppisen kirjallisuudenlajin tausta on löydettävissä historismista ja kansallisuusaatteesta. Saksalaisessa yliopistomaailmassa 1700-luvun lopussa syntynyt historismi korosti yksilön merkitystä yhteisöllisyyden ja luonnon kustannuksella. Yksilö oli kaiken mittapuu, ja historian käsittäminen vaati menneisyyden ihmisen olosuhteiden ja arvojen ymmärtämistä. Siten historia kiinnittyi yksilöihin ja heidän tekoihinsa, ei siis taloudellisiin tai sosiaalisiin rakenteisiin tai kollektiivisiin aatteisiin. Historia oli geneettinen prosessi, jossa menneisyyden kokemus, nykyhetken todellisuus ja tulevaisuuden mahdollisuudet kytkeytyivät toisiinsa. Historistien mukaan jokaisella menneisyyden epookilla oli oma ainutlaatuinen henkensä, jota ei millään muulla aikakaudella aikaisemmin ollut tai myöhemmin tulisi olemaan. Yksilö, hänen toimintansa ja intentionsa, olivat tämän hengen kirkkain ilmentymä.²

Historistinen traditio nivoutui 1800-luvun alkupuolella hegeliläiseen historianfilosofiaan, joka perustui teoriaan valtiota muodostavasta ja Kaitselmuksen johdattamasta kansakunnasta. Kansakunnan historia nähtiin menneisyyden välttämättömyyttä korostavana nousevana kehitystienä, jonka tunnuskuvinä olivat erilaiset suurmiehet. He oli-

vat murrosaikojen yksilöitä, jotka olivat vieneet kansakunnan historiaa eteenpäin kohti täydellistymistä eli valtion syntyä. Jotta kansakunnan kehityslinja olisi ymmärrettävissä, oli tärkeää tarkastella myös kaukaista menneisyyttä ja kirjoittaa elämäkertoja esimerkiksi keskiajan merkkihenkilöistä.³

Kansallisten suurmiesten elämäkertojen kokoamisesta tuli 1800-luvun jälkipuoliskolla tärkeä valtiollinen tehtävä monissa Euroopan maissa. Sellaiset suurhankkeet, kuten 55-osainen *Allgemeine Deutsche Biographie* (1875–1910), 10-osainen *Svenskt Biografiskt Lexicon* (Ny följd, 1857–1892) ja 25-osainen *Russkij Biografitseskij Slovar* (1896–1917), kertovat kukin elämäkerranhankkeisiin kohdistuneesta suuresta valtiollisesta kiinnostuksesta. Myös suomalaisten 1800-luvun elämäkerrastojen taustalla on nähtävissä vahva aatehistoriallinen yhteys. Sven Gabriel Elmgrenin loppuunsaattama kolmiosainen *Finlands minnesvärde män* (1853–57) heijasteli toteutuksensa puolesta eurooppalaisia esikuviaan. Toimituksen mukaan päämääränä oli estää kansallisten merkkimiesten joutuminen unohduksiin. Elämäkerrat kertovat osuvasti myös julkaisuajankohtansa aatteellisesta ja poliittisesta ilmapiiristä. Kansallisbiografia-hankkeen edeltäjä, viisiosainen *Kansallinen Elämäkerrasto* (1927–34) oli vahvasti aitosuomalainen ja selvästi venäläisvastainen.⁴

1. Kuninkaallisia, Keisarillisia, Tasavaltalaisia. Suomen valtionpäämiehet ja heidän puolisonsa. Suomen Historiallinen Seura. Kansallisbiografia. Studia Biografica I. Helsinki 1998. CD-ROM; Suomen hallitsijat, Kuninkaat, keisarit ja presidentit, Weilin+Göös, Porvoo 2000, 352 s.

2. Peter Hanns Reill (1975) *The German Enlightenment and Rise of Historicism*, University of California Press, 3–7, 213–220; Matti Viikari (1977) *Die Kreise der "Historistischen" Geschichtsschreibung und die Geschichtsmethodologie Karl Lamprechts*, Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Dissertationes Humanarum Litterarum 13, Helsinki, 20–27.

3. George G. Iggers (1968) *The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*, Wesleyan University Press, 2–28; Matti Viikari (1983) 'Saksalainen historiankirjoitus 1800-luvun puolivälistä ensimmäiseen maailmansotaan', Päivi Setälä, Pekka Suvanto ja Matti Viikari (toim.) *Historiankirjoituksen historia*, 70–94.

4. Jyrki Paaskoski, 'Russkij Biografitskij Slovar – elämäkerrastojen aatteellinen tausta', *Genos* 2/1998, 50–57.

Kansallisbiografian ja Weilin+Göösien kaltaiset yksilöiden merkitystä pohtivat suurhankkeet olisivat varmasti olleet mahdollisia 1970-luvun aatteellisen kollektivismiin ilmapiirissä, jossa oltiin kiinnostuneita sosiaalisista, taloudellisista ja poliittisista rakenteista. Kollektivististen aatteiden murros on ollut välttämätön edellytys molemmille hankkeille. Samalla niihin kohdistettu kritiikki tulee osittain ymmärrettäväksi edellä esitettyä taustaa vasten.

Suomen historian periodisointi

Hallitsija-rompussa ja -kirjassa on eräitä kiinnostavia eroja, jotka valaisevat hankkeiden lähtökohtia. Hallitsija-kirja edustaa rakenteensa puolesta selvästi perinteisempää näkemystä Suomen historian periodeista ja valtiollisuuden historiasta. Liikkeelle lähdetään ”Suomen valloittamisesta” ja Eerik Jedvardinpojasta (Pyhästä), josta siirrytään vaalikuninkaiden ja Kalmarin unionin kautta Kustaa Vaasaan. Kansallisbiografian hallitsija-romppu pyrkii luomaan uuden lähtökohdan ulottamalla aikajännettä taaksepäin lähtemällä liikkeelle Emund Vanhasta (k. 1061), joka oli Ruotsin ensimmäisen kristityn hallitsijan Olavi Sylikuninkaan (995–1020) poika. Toinen selkeä ero on keskiajan hallitsijoiden puolisojen elämäkertojen sisällyttäminen romppuelämäkerrastoon.

Kansallisbiografian toimituskunnan ratkaisut herättävät kuitenkin juuri keskiajan osalta ihmetystä. Miksi Pähkinäsaaren rauhajan rajan koillis- ja itäpuolelle jääneen puolikkaan Suomen novgorodilaiset ja moskovalaiset hallitsijat on kokonaan unohdettu, eli miksi uutta luovaa kokonaisnäkemystä ei ole rohkeasti viety loppuun asti? Onhan mukaan kelpuutettu sellaiset historian – vai pitäisikö sanoa esihistorian – hämäämismiehet kuten Emund Vanha tai Faravid, joista jälkimmäisen historiallisuus voidaan jopa asettaa kyseenalaiseksi. Kenties Ruotsin vaalikuninkaat ja heidän puolisonsa eivät tunnu yhtä kaukaisilta kuin venäläiset ruhtinaat, mutta yhdenmukaisuuden vuoksi Suomen itäistä osaa isännöinyt hallitsijakunta olisi pitänyt esitellä edes suppeidenkin elämäkertojen avulla. Nyt heidät on sivuutettu ilman minkäänlaisia perusteluja. Rom-

pun mainosteksti, jonka mukaan se sisältää ” - - kaikki Suomen hallitsijat ja valtionpäämiehet puolisoineen 1000 vuoden ajalta - - ” ei siten pidä täsmälleen paikkaansa.

Kustaa Vaasan ja Kustaa IV Adolfin välisen jakso 1500-luvulta 1800-luvun alkuun antaa vielä toisen esimerkin hallitsija-kirjan pitäytymisestä vanhalla linjalla. Hallitsija-romppuun on sisällytetty kymmenen elämäkertaa Vanhan Suomen venäläisistä keisareista ja keisarinnoista, mikä on selvästi uusi tulkinta Suomen historian periodisoinnissa. Vastaavasti Tommila mainitsee hallitsija-kirjan esipuheessa erikseen Vanhan Suomen venäläisten isäntien elämäkerrat. Sisällysluettelosta lukija ei niitä löydä ja vasta hakemiston avulla on mahdollista päästä Pietari Suuren ja hänen seuraajiensa jäljille. Nimi- ja sivuhaarukoinnin perusteella sivun 203 alareunasta löytyy kuin löytyykin pieni laattikoteksti, jossa Vanhan Suomen venäläiset hallitsijat sitten ovat.

Kansallisbiografia on pyrkinyt tietoisesti irti edeltäjänsä vanhan Kansallisen Elämäkerraston aitosuomalaisuudesta. Tässä yhteydessä otan esille vain yhden seikan, nimittäin henkilönnimien suomentamisen. Kun Kansallisessa Elämäkerrastossa 1920-luvulla selvästi ruotsinkielisten henkilöiden nimiä väännettiin Andersista Antiksi, Carlista tai Karlista Kaarleksi, Gustafista Kustaaksi, Hansista Hannuksi, Jacobista Jaakoksi tai peräti Jaakkimaksi, Johanista Juhanaksi jne., on Kansallisbiografian kurssia selvästi reivattu kohti nimien alkuperäistä käyttömuotoa. Tämä näkyy myös hallitsija-rompussa, joskin linja on aiheellisen varovainen, mutta poikkeaa hieman hallitsija-kirjan nimimuodoista. Rompulla Adolf Fredrik on yhdellä ja kirjassa kahdella a-lla, Eleanora yhdellä ja kirjassa kahdella o-lla, vastaavasti Lovisa yhdellä ja toisessa kahdella i-llä jne. Pari kertaa silmiin pisti rompulta myös Ranskan kuningas Louis XVI, joka kirjassa oli puolestaan systemaattisesti kirjoitettu saksalaisittain Ludvig. Hallitsijoiden nimet ovat siinä määrin vakiintuneita käsitteitä Suomen historiassa, että suuria muutoksia en kannata, joskin vokaalien lyhentämiset ovat kyllä paikallaan. – Sen sijaan 1920- ja 1930-luvun muista nimivään-

nöksistä olisi päästävä eroon sellaisten henkilöiden kohdalla, joihin suomen kieltä ei voida soveltaa.

Ruotsi ja Suomi

Kansallisbiografian hallitsijarompulla Anneli Mäkelä-Alitalo on ottanut suurimman yksittäisen urakan kirjoittaessaan yli 50 elämäkertaa, joista suurin osa käsittelee keskiajan hallitsijoiden puolisoita. Vastaavasti Weilin+Göösin hallitsija-kirjassa Seppo Aalto on saanut vähintään yhtä suuren palan kirjoittaessaan kaikki elämäkerrat Eerik Pyhästä viimeiseen unionikuninkaaseen Kristian II:een saakka. On mielenkiintoista lukea Mäkelä-Alitalon keskiajan hallitsijoiden puolisoita käsitteleviä kirjoituksia esimerkiksi professori Seppo Suvannon samaa aikakautta käsittelevien hallitsijaelämäkertojen rinnalla. Suvannon laatimat Maunu Eerikinpojan tai Kristoffer Baijerilaisen elämäkerrat saavat lisä-sävyä ja syvyyttä heidän puolisoitensa Blanka Namurilaisen ja Dorotea Brandenburgilaisen elämäkertoista. Suvannon muista teksteistä kannattaa vielä mainita erityisesti Kaarle Knuutinpoika Bonden ja Erik Axelinpoika Tottin elämäkerrat, joissa valtakunnan itäisten alueiden merkitys ponnahduslautana vallan huipulle tulee osuvasti esiin.

Kustaa Vaasan luoman perintökuninkuuden myötä hallitsijoiden todellinen valta ja symbolinen arvovalta korostuivat. Hallitsijan arvovalta ei ollut sidoksissa ainoastaan hänen tekoihinsa, vaan myös hänen sukuperäänsä. Avioliitoista tuli tärkeitä perintökuninkuuden peruspilareita, sillä niiden avulla haettiin liittolaisia ja vaikutusvaltaa. Mistäpä muusta oli kyse silloin, kun Eerik XIV kosiskeli Englannin Elisabet I:stä, Skotlannin Mary Stuartia tai P. Saksalaisen Keisarikunnan ruhtinasvaltioiden päämiesten tyttäriä. Hankkeet eivät kariutuneet vain Eerikin henkilökohtaisiin ominaisuuksiin tai sukuperään, vaan siihen, etteivät eurooppalaiset ruhtinashuoneet sillä hetkellä havainneet etua avioliitosta Ruotsin kuninkaan kanssa. Juhana III:n kohdalla oli toisin, sillä hän solmi avioliiton Puolan kuninkaan Zygmund Jagellon sisaren Katarinan kanssa. Avioliitto sitoi Ruotsin ja Puolan Itämeren-politiikan tiukasti yhteen. Myös kolman-

nen veljeksensä, Kaarle IX:n avioliitoilla Pfalzin vaaliruhtinaan tyttären Maria Annan ja myöhemmin Schleswig-Holstein-Gottorpin herttuan tyttären Kristinan kanssa oli vahvat poliittiset kytkennät.

Suurvalta-Ruotsin 1600-luvun hallitsijoista Kustaa II Adolf oli ehkä merkittävin, mutta henkilönä kiinnostavin oli kuitenkin Kaarle XI, jonka elämäkerran hallitsija-rompulle on laatinut akateemikko Eino Jutikkala ja hallitsija-kirjaan Kari Tarkiainen. Kaarle XI:n aika näyttäytyy sekä Jutikkalan että Tarkiaisen elämäkertoissa poliittis- ja taloudellispainotteisena. Molemmat korostavat Kaarlen kykyjä hallintomiehenä, sillä valtiontalouden tasapainottaminen reduktiolla ja armeijan muuttaminen ruotujakoiseksi olivat onnistuneita ja seurauksiltaan kauaskantoisia. Sen sijaan 1600-luvun jälkipuoliskon ranskalaisten barokkivaikutteiden merkitystä vallan ja arvovalan symboloinnissa sen enempää Jutikkala kuin Tarkiaisenkaan ei ole käsitelty. Aihe on eurooppalaisessa tutkimuksessa tällä hetkellä voimakkaasti esillä.

Seuraavan vuosisadan hallitsijaelämäkertoista kannattaa tuoda rompun puolelta fil. lis. Rainer Knapaksen ja prof. Ilkka Mäntylän yhdessä kirjoittama Kustaa III:n elämäkerta, joka on koko julkaisun tasapainoisimpia esityksiä. Näkökulma on varsin moderni, sillä poliittisen tapahtumahistorian lisäksi mukaan on otettu myös hallitsijan persoonallisuus, jonka muotoutumista valoteetaan hänen kasvatuksensa kautta ja toisaalta hänen musiikin, teatterin ja kirjallisuuden harrastuksellaan. Kustaa III näyttäytyy hallitsijana, joka pyrki esiintymään kaikkietävänä ja kaikkivaltaisena kansansa hyvänä isänä, herooisena sankarikuninkaana, jonka esikuvat olivat antiikin kirjallisuudessa, Raamatun tapahtumissa ja oman valtakunnan historiassa. Knapas ja Mäntylä ovat onnistuneet valottamaan salaperäiseksi jääneen Kustaa III:n henkilökuva oivallisesti. – Sen sijaan Kustaan puolison Sofia Magdalenan elämäkerran laatinut Mäkelä-Alitalo jää pohtimaan buduaaritason ongelmia arvaillessaan kuninkaan mahdollista homoutta tai A. F. Munckin osuutta hallitsijaparin sänkyakteissa. Kontrasti avioparin eläkertojen

välillä on aivan liian suuri, eikä Mäkelä-Alitalon piirtämä kuva Sofia Magdalenasta tunnu uskottavalta.

Hallitsija-kirjan puolelta on mainittava Tarkiaisen Kustaa IV Adolfin elämäkerta. Kuningas oli täysin kykenemätön lukemaan poliittisen ilmaston muutoksia, joista merkittävin oli Napoleonin ja Aleksanteri I:n liitto Tilsitissä heinäkuussa 1807. Aleksanterin tunnettuna tehtävänähän oli pakottaa Ruotsi mannermaansulkemukseen. Usein on väitetty, että Suomi olisi jo Tilsitissä Molotov–Ribbentrop-sopimuksen tapaan annettu Venäjälle, mutta asiakirjoissa hyökäys Suomeen tulee ensimmäistä kertaa esille vasta marraskuussa 1807, eli vain kolmisen kuukautta ennen kuin Venäjän armeija ylitti Kymijoen. Kustaa IV Adolf piti jääräpäisesti ja vastoin kaikkia sotilaallisia ja poliittisia ennusmerkkejä kiinni liittosopimuksestaan Englannin kanssa, vaikka Viapori oli jo antautunut toukokuussa 1808 ja armeija vetäytynyt Pohjanmaalle. Tuloksena oli kevään 1809 aatelisvallankaappaus, jonka johtomiehet asettivat valtaistuimelle Kustaan seniiliksi käyneen sedän Kaarle herttuan. Kustaa IV Adolf pakeni Sveitsiin, jossa hän käytti nimeä ”eversti Gustafsson”. Uudeksi kruununprinssiksi kutsuttiin Napoleonin marsalkka, Ponte Corvon ruhtinas Jean Baptiste Bernadotte, joka valtaistuimella käytti nimeä Karl Johan.

Kuten jo edellä mainittiin, Venäjä tulee hallitsija-rompulla mukaan Uudenkaupungin (1721) rauhasta lähtien, jolloin Ruotsi luovutti keisarikunnalle Viron, Liivinmaan sekä Viipurin ja osan Käkisalmen provinsia. Venäjä sai vielä Turun (1743) rauhassa alueita Kymijoen itäpuolelta, ja kaikkia keisarikuntaan liitettyjä alueita ryhdyttiin kutsumaan yhteisnimityksellä Vanha Suomi. Alueen ottamista mukaan on pidettävä tervetulleena uutena näkökulmana Suomen 1700-luvun historiaan. Hallitsijaelämäkertojen urakointi on annettu Rainer Knapakselle, joka on kirjoittanut keisarinnojen ja keisareiden elämäkerrat (yht. 10) Paavali I:een saakka. Jostain syystä hallitsijoiden puolisoitten elämäkertoista puuttuvat Anna Joannovnan miehen Kuurinmaan herttuan Friedrich Wilhelmin, keisarinna Elisabetin mie-

hen kreivi A. S. Razumovskin ja Paavali I:n ensimmäisen vaimon Hessen-Darmstadtin maakreivin tyttären Natalian elämäkerrat. – Ryhmän elämäkertoista nousevat esiin Pietari I, Katariina II, Paavali I ja hänen toinen vaimonsa Maria Feodorovna, joiden vaiheet niin Venäjän politiikan, talouden ja kulttuurin osalta kuin Suomenkin historian kytkentöjen kohdalta Knapas tuntee hyvin.

Suuriruhtinaiden Suomi

Rompun ja kirjan väliset Suomen historian tulkintaerot ovat suurimmillaan suuriruhtinaskunnan ajan kohdalla. Hallitsija-kirjan elämäkertoista vastaa Pertti Luntinen ja rompun teksteistä Aleksanteri III:ttä lukuun ottamatta Matti Klinge. Luntinen kirjoittaa keisareistaan myrkyllisesti, ja nimittelee muun muassa Nikolai I:stä ”luonteeltaan keskinkertaiseksi”, Aleksanteri III:ttä ”henkisiltä voimavaroiltaan rajoittuneeksi” ja Nikolai II:sta ”valapatto-suuriruhtinaaksi”. Aleksanteri I:n isä Paavali I oli Luntisen käsityksen mukaan puolestaan ”oikullinen hirmuhallitsija” ja ”mielipuoli”. – Kontrasti on voimakas, jos Luntisen luonnehdintoja verrataan Klingen ja Markku Tyynilän keisarielämäkertoihin sekä Paavali I:n osalta Knapaksen tekstiin.

Luntinen käyttää yllättäviä ja mielestäni vain näennäisen hauskoja ilmaisuja kuvattaessaan Venäjän ja Suomen välistä valtiollista suhdetta. Esimerkiksi sopinee seurava Luntisen vertaus (s. 208): ”Suomen asema Venäjän yhteydessä oli kuin avioliiton ulkopuolinen suhde, jonka kaikki tietävät mutta josta ei synny skandaalia jos kukaan ei puhu siitä”. Luntisen tekstejä leimaa yllättävän voimakas hallitsijavastaisuus, jossa on elementtejä ns. sortovuosien kampaailukirjallisuudesta sekä 1920- ja 1930-luvun poliittisesta vokabulaarista.

Klingen ja Luntisen teksteissä on jonkin verran havaittavissa myös eroja uusimpien tulkintojen käsittelyn suhteen. Kun Klinge on Aleksanteri I:n elämäkerrassa täydellisesti hyväksynyt prof. Osmo Jussilan tulkinnan Porvoon maapäivien merkityksestä, Luntinen kirjoittaa edelleen Porvoon valtiopäivistä. Nikolai II:n elämäkerrassa Luntinen painottaa ”routavuosien” seurauksia ja

ymmärtää jääkäreitä, kun taas Klinge pohdii tämän kasvatusta, avioliittoa, velvollisuudentuntoa ja juutalaisvastaisuutta konfliktien perimmäisinä syinä.

Klinge on henkilöhistorian tyyllitaituri, jolla on silmää yksilöiden inhimillisyydelle, kuten esimerkiksi Aleksanteri II:n perhe-elämälle, mutta myös Suomen 1800-luvun historian päälinjoille ja tulkinnoille. Erytisesti Klingen tulkinta Nikolai I:n ajasta kannattaa huomioida. Vielä uusimmissakin Suomen historian yleisesityksissä, kuten muuten Weilin+Göösin hallitsija-kirjassakin, korostetaan Nikolai I:n ajan byrokraattisuutta, sotilaskomentoa, taantumusta ja ”valtiotyötä”. Samalla on väheksytty mm. sitä, miten tärkeitä suuriruhtinaskunnan kannalta olivat päätökset raharealisaatiosta ja kaupan kaikinpuolisesta kääntämisestä kohti Pietaria. 1800-luvun ensimmäinen tekninen modernisaatio höyrykoneineen, kanavineen, rautatiesuunnitelmineen, rakennusteknisine uutuuksineen ja alkavine teollistumisineen ovat Suomen historiassa juuri Nikolai I:n aikaa, mihin Klinge haluaa kiinnittää huomiota. Samalla Klinge sanoutuu irti ns. sortovuosien luomasta anakronistisesta Nikolai I:n hallitsijakuvasta.

Aleksanteri II:n elämäkerran kautta Klinge tuo esiin ajatuksen, että Suomen kannalta yksinvaltainen Venäjä oli parempi vaihtoehto kuin liberalisoituva, parlamentaarinen ja sitä kautta myös kansallismielisempi Venäjä. Kun asiaa katsoo myös Nikolai II:n ajan kannalta, voi Klingen tulkintaan yhtyä. Klingen tulkinta Nikolai II:n ”heikkoudesta” ja ”epävakaisuudesta” on saanut viime aikoina rinnalleen myös dos. Antti Kujalan tulkinnan päättäväisestä itsevaltiaasta, joka yritti tarmokkaasti lakkauttaa Suomen erikoisaseman ja jonka pään neuvonantajat vaivoin saivat käännettyä.

Markku Tyynilän tulkinta Aleksanteri III:n ajasta sisältää perinpohjaisen uudelleenarvion 1880- ja 1890-luvun alun Venäjän ja suuriruhtinaskunnan suhteista. Aleksanteri III:ta on aikaisemmin pidetty vähämerkityksisenä hallitsijana, jonka aikana taantumus pääsi valtaan ja Suomen autonomisen aseman murentaminen ja ”sorto” alkoivat. Tyynilä, joka on omissa tutkimuksissaan

perehtynyt niin senaatin lainvalmistelukunnan toimintaan kuin rikoslakireformin kiemuroihin, tulkitsee asiaa moniulotteisemmin ja sysää vastuuta kriisistä myös suomalaisille poliitikoille, lähinnä Leo Mechelinille. Suurimmiksi pulmiksi tulivat rikoslain ohella myös posti-, tulli- ja rahakysymykset sekä vähemmän tunnetuksi jäänyt sotilaallinen puoli. Tyynilä korostaa, että Aleksanterin tärkeimpänä päämääränä oli sittenkin pitää suomalaiset lojaaleina keisarille ja välttää sellaisia toimia, jotka olisivat olennaisesti saattaneet murtaa tätä suhdetta.

Hallitsija-rompulla suuriruhtinaiden puolisoiden elämäkerrat on annettu fil. lis. Merja Mannisen ja fil. tri Venla Sainion laadittaviksi. Mannisen laatimat Aleksanteri I:n, Nikolai I:n ja Aleksanteri II:n puolisoiden elämäkerrat sisältävät latteuksia tyyliin ”– hän oli yksinäinen ja onneton –”, kuten Aleksanteri I:n puolison Badenin perintöruhtinaan tyttären, venäläiseltä nimeltään Elisabet Aleksejevnan elämäkerta kertoo. Venla Sainio sen sijaan onnistuu paremmin kirjoittaessaan Tanskan prinsessan Dagmarin eli Maria Feodorovnan sekä Hessenin ja Reinin suurherttuan tyttären Victoria Alixin eli Alexandra Feodorovnan elämäkertoissa oman elämänsä sfäärin luovista naisista, joiden poliittinen vaikutusvalta oli edellisen kohdalla hienovaraista ja näkymätöntä sekä jälkimmäisen kohdalla suoraa ja lopulta jopa Nikolai II:n itsenäisen toimintakyvyn lamauttavaa.

Presidentit maan johdossa

Suomen tasavallan ajan valtionpäämiesten elämäkertoista korostuvat molemmissa julkaisuissa C. G. Mannerheimin, Risto Rytin, J. K. Paasikiven ja Urho Kekkosen elämäkerrat. Kolmen ensiksi mainitun vaiheet kutoutuivat monin säikein toisiinsa kiinni. Matti Klinge kirjoittaa Mannerheimista kovin kunnioittavaan sävyyn, mutta tuo esiin myös täsmentäviä tietoja marsalkan avioliitosta, lapsista ja suhteesta puolalaiseen ruhtinattareen Marie Lubomirskajaan. Mannerheimin puoliso Anastasie (k. 1936) oli Moskovan ylipoliisipäällikkö, kenraaliluutnantti N. U. Arapovin ja hänen toisen puolisonsa V. A. Kazakovan vanhin tytär. Mannerhei-

min ja Anastasie Arapovan avioliitto päättyi eroon 1903, mutta he solmivat välinsä uudelleen 1930-luvulla. Avioliitosta syntyi kaksi tytärtä Sophie ja Anastasie.

Klingen Mannerheim-elämäkerran pulmaksi nouseekin kirjoittajan suhtautuminen marsalkan toimiin vuosina 1939–45. Klinge ei ota yksilöidympää kantaa muun muassa siihen, mikä oli Mannerheimin rooli Suomen ja Saksan suhteiden lämpenemisessä syksyn 1940 ja kevään 1941 välisenä aikana. Kokonaan ovat jääneet pois Mannerheimin kanta Leningradin piiritykseen sekä hänen roolinsa Suomen ja Neuvostoliiton puolustus sopimuksen ensiluonnosten laatijana vuosina 1944 ja 1945, mikä sittemmin oli pohjana yya-sopimuksellekin. Näihin seikkoihin puolestaan kiinnittää huomionsa hallitsija-kirjaan Mannerheim-elämäkerran kirjoittanut prof. Ohto Manninen.

Sama kunnioittava asenne ja selvä varovaisuus leimaa myös dos. Martti Turtolan rompulla julkaisemaa Ryti-elämäkertaa. Turtola korostaa aivan oikein Rytin kylmähermoisuutta ja viileää laskelmointia Ribbentrop-sopimuksen allekirjoittamisen yhteydessä kesäkuussa 1944. – Turtolan varovaisuus näkyy siinä, ettei hänkään halua ottaa minikäänlaista kantaa Rytin rooliin Suomen ja Saksan suhteiden parantumisessa syksystä 1940 lähtien ja sitoutumisesta Barbarossa-operaatioon kevään 1941 aikana. Hallitsija-kirjaan Ryti-elämäkerran kirjoittanut dos. Vesa Vares on tässä suhteessa huoleellisempi, eikä unohda pohtia Rytin Saksan suuntauksen ulottuvuuksia. Vaikka sotasyllisyysoikeudenkäynnissä 1946 Ryti selitti Saksan vanaveteen siirtymisen tapahtuneen olosuhteiden pakosta, Vares kyllä näkee asioiden toisenkin puolen. Rytilä oli yhdessä Mannerheimin kanssa aivan ratkaiseva merkitys siinä, että Suomi lähestyi Saksaa ja toimi omalta osaltaan aktiivisesti Barbarossa-operaation taustalla.

Varovaisen joukkoon liittyy myös Martti Häikiö, joka Urho Kekkonen käsittelyssä hallitsija-rompun elämäkerrassa kiteyttää hänen henkilökuvansa ja poliittisen toimintansa olennaisimmat piirteet. Kekkonen neljännesvuosisadan kestäneellä presidenttikaudella kylmän sodan hyisinä vuosina

Suomi onnistui säilyttämään länsimaisen demokratiansa ja markkinataloutensa. Kekkonen ja hänen politiikkaansa kuitenkin varjostivat hänen poikkeukselliset idänsuhteensa, mikä on eräiden silmissä antanut aiheita syyttää häntä isänmaanpetturuudesta. Syytös on kova, eikä varmasti ota huomioon niitä poliittisen toiminnan rajoja, joiden puitteissa Kekkonen joutui kamppailemaan pääministeri- ja presidenttivuosiin. Eikä ole myöskään syytä unohtaa sitä, kuinka lähellä Kekkonen oli vuosien 1944–56 suuria idänpoliittisia kysymyksiä, kuten sotasyllisyysoikeudenkäyntiä, yya-sopimuksen solmimista tai Porkkalan palauttamista. Nämä tapahtumat varmasti vaikuttivat hänen käsitykseensä siitä, miten Suomen itsenäisyys dipolisessa maailmassa oli parhaiten turvattavissa. Suomen suvereniteetti oli varsin kyseenalainen Pariisin rauhansopimuksen hyväksymiseen saakka, ja vielä senkin jälkeen Neuvostoliiton ote (Porkkala) Suomesta oli todella tiukka. Onkin pakko kysyä, mitä vaihtoehtoja Suomella olisi ollut käytettävissään ja millaiset seuraukset muunlaisesta politiikasta olisi voinut olla. – Sisäpolitiikassa Kekkonen valankäyttö oli poikkeuksellisen voimakasta, mistä kaikki tutkijat näyttävät olevan lähes yksimielisiä.

Häikiö asettaa sanansa taiten kirjoittaessaan erityisesti noottikriisistä, ja hän väittää probleeman pohdiskelun viittaamalla siihen, etteivät historiantutkijat ole päässeet asiasta yksimielisyyteen. Häikiö ei kuitenkaan kannata Hannu Rautkallion tulkintaa, jonka mukaan Kekkonen itse olisi ollut nootin takana. Samaa mieltä kuin Häikiö on myös hallitsija-kirjaan Kekkonen elämäkerran kirjoittanut dos. Ari Uino, joka pohtii asiaa yksityiskohtaisemmin kuin Häikiö. Ajankohtaisen Saksan-kysymyksen lisäksi Uino katsoo, että nootilla Neuvostoliitto pyrki myös huomauttamaan puolueettomuuspolitiikastaan innostuneelle Kekkoselle, missä Suomen todellinen liikkumavara oli. Neuvostoliitossa myös varmasti ymmärrettiin, millainen vaihtoehto Kekkonen riivalina esiintynyt SDP:n ja kokoomuksen asettama ehdokas oikeuskansleri Olavi Honka oli.

Hallitsija-rompun tasavallan osuuden vakuuttavin henkilökuva on kuitenkin Tuomo Polvisen tulkinta J. K. Paasikivestä. Polvinen on onnistunut piirtämään Paasikiven persoonasta hienon ja vivahteikkaan kuvan, joka on sekä uskottava että inhimillinen. Lapsena orvoksi jääneen Paasikiven ponnistelu politiikan ja talouselämän huipulle vaati paljon. Kovat kokemukset niin yksityiselämässä kuin pankkimaaailmassa ja politiikassa tekivät hänestä samalla sekä viileästi analysoivan että syvästi tuntevan ihmisen. Neuvotteluissa talvisodan alla ja aikana Paasikivi oli kuin puun ja kuoren välissä: toisaalta hänen reaalipoliittinen visionsa ja poliittiset kokemuksensa kehoittivat taipumaan mutta toisaalta pelko suurvallan sitä seuraavasta siirrosta huoletti. Paasikiven poliittiseksi taktiikaksi Neuvostoliiton kanssa muodostuikin viivytely ja ajan voittaminen. Tosin välirauhan sopimuksen ehtojen täytäntöönpanossa syksyn 1944 ja kevään 1945 aikana Paasikivi osoitti myös nopeutta. Polvisen Paasikivi oli myös filosofi, joka mietti suurvaltojen *Staatsräsonin* ja käytännön politiikan välisiä suhteita ja rajoja. Kuva vanhenevasta valtiomiehestä kiukunpuuskineen ja pessimistisine lausuntoineen on rompun vakuuttavimpia osuuksia.

Dos. Aura Korppi-Tommola on puolestaan laatinut kaikkien presidenttien puolisoitten lyhyet elämäkerrat. Tellervo Koiviston ja Eeva Ahtisaaren kohdalla Korppi-Tommola korostaa rouvien pyrkimystä oman profiilinsa luomiseen valtionpäämiehen rinnalla. Sylvi Kekkosella, Alli Paasikivellä, Gerda Rytillä ja Ester Ståhlbergillä oli huomattava rooli puolison työn tukena, Sylvillä jopa kirjallisena ateljeekriitikkona, Allilla ja Esterillä toimiminen poliitikkojen ja kulmikkaiden puolisoitten välien pehmentäjinä. Tältä osin jäin ihmettelemään Korppi-Tommolan vähättelevää arviota juuri Tellervo Koiviston ja Eeva Ahtisaaren kohdalla, sillä eikö heidän roolinsa presidenttipuolisoidensa myötäpohtijoina olisi yhtä lailla ollut mainitsemisen arvoista.

Suurmiesten muisto

Kansallisbiografian hallitsija-romppu esitte-

lee kunkin elämäkerran lopussa sen, miten suurmiehiämme ja -naisiamme on julkisesti muistettu. Luettelot henkilöihin liittyvistä taideteoksista sekä katujen ja instituutioiden nimistä kertovat osuvasti, keitä on haluttu muistaa ja monumentalisoida, ketkä taas painaa unohduksiin. Vaikka eräät hallitsijostamme eivät ole saaneet osakseen mitään julkista muistamista, kyse ei siis suinkaan ole siitä, että he olisivat olleet merkityksettömiä. Historiankirjoitus on ollut osaltaan vaikuttamassa siihen, ettei Nikolai I:llä ole enää nimikkokirkkoaan tai -kaupunkiaan, tai että Aleksanteri III on tyystin unohdettu ja että Lauri Kristian Relanderin muistomerkkiä saatiin odottaa vuoteen 1996 saakka.

Kansallisbiografian hallitsija-romppu saavuttaa siten tavoitteensa, eli useimmissa tapauksissa se onnistuu hallitsijoiden ja heidän puolisoitten elämäkertojen avulla luomaan käsityksen historiallisista aikakausista, vallasta ja vallankäytöstä sekä esittelemään hallitsijoiden muuttuvaa kuvaa historiankirjoituksessa. Mutta kun hankkeen kirjoittajakuntakin koostuu 26 tutkijasta, joukkoon mahtuu myös selvästi epäonnistuneita ja kiireellä tehtyjä kirjoituksia. Tulkintojen kohdalla monia elämäkertoja leimaa vanhoillisuus, ja uudet näkökulmat eivät ole saaneet kovinkaan paljon tilaa. Tämä saattaa myös johtua siitä, että toimituskunnat ovat muuttaneet tai poistaneet osia käsikirjoituksista, joten lukija ei voi tietää, mitä on pantava kirjoittajan ja mitä toimituskunnan piikkiin. Kun alku on ollut näinkin epätasainen, on kiinnostavaa nähdä, millainen koko hankkeen eli moniosaisen Kansallisbiografian lopputulos tulee olemaan.

Kummassakin julkaisussa on puutteiden lisäksi myös vahvuutensa. Sekä rompun että kirjan ansioina ovat 1700-luvun Ruotsin kuninkaiden elämäkerrat ja rompun osalta vielä Vanhan Suomen venäläisten hallitsijoiden sisällyttäminen osaksi Suomen historiaa. Suuriruhtinaskunnan aika on rompulla analyttisempi ja luotaa syvempää kuin hallitsija-kirja, mutta taas toisinpäin, tasavallan aika on hallitsija-kirjassa monilotteisemmin ja huolellisemmin käsitelty kuin rompulla.